

УДК 159.923.2:303.094.4

О. В. Запорожченко
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри суспільних наук
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ Й ІДЕНТИФІКАЦІЇ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ РЕГІОНІ

Проблема вивчення соціальної взаємодії та особливостей формування самосвідомості мешканців у багатонаціональних регіонах стає особливо актуальною в умовах соціокультурних трансформацій, коли відбуваються зміни в традиційних моделях взаємодії й самосвідомості, пошук нових, більш адекватних часу форм співіснування й ідентичності. Зростання соціальної мобільності населення, динаміка життя індивідів, інформаційний вплив роблять проблему ідентичності особливо актуальною, оскільки саме ідентичність є важливою передумовою безпечного та комфортного буття людини, соціальної спільноти, соціуму загалом.

Зазначена проблема має складний, міждисциплінарний характер, нею займаються історики, етнологи, політологи, соціологи й філософи. Особливості міжетнічної взаємодії й ідентичності мешканців такого багатонаціонального регіону, як Бессарабія, вивчають І. Верховцева, А. Кіссе, С. Коч, С. Кузьміна, О. Лебеденко, О. Прігарін, А. Тичина, Л. Циганенко та ін.

Мета статті – указати на загальні соціокультурні аспекти соціальної взаємодії й ідентифікації, розкрити особливості соціальної взаємодії й ідентичності в такому багатонаціональному регіоні, як Бессарабія, обґрунтувати філософсько-антропологічні аспекти феномена ідентичності.

У вивченні процесів становлення міжетнічної взаємодії та формування регіональної ідентичності варто враховувати як об'єктивні соціально-економічні й політичні процеси, які мали місце в регіоні протягом історії, так і релігію, особливості побуту, культурні та ментальні особливості етносів, що населяють регіон, рівень їхньої самосвідомості, особливості сучасного соціокультурного середовища, яке має великий вплив на динаміку соціальної взаємодії в наші дні.

Останнім часом спостерігається відродження національних традицій, культурні, прагнення до пошуку «своєї» ідентичності. Ця тенденція є природною реакцією населення на глобалізаційні процеси, а також на напружену військово-політичну обстановку. Для того щоб охарактеризувати особливості розвитку самосвідомості населення регіону, звернімося до поняття «ідентичність». Хоча це поняття і було введено в науковий обіг відносно недавно (в Україні воно з'явилося тільки після 1990 року), воно вже отримало широке визнання в академічних колах і стало центральним поняттям, за допомогою якого описують безліч соціокультурних процесів загалом і етнологічних зокрема. Зараз поняття ідентичності використовується в багатьох соціально-гуманітарних науках, але перша теорія ідентичності з'являється в психології, зокрема в дослідженнях Еріка Хомбургера Еріксона, який вивчав формування ідентичності в тісному взаємозв'язку особистості з соціокультурним середовищем. У його роботах ідентичність розглядається як суб'єктивне почуття тотожності й причетності до соціуму, яке дає змогу почувати себе «своїм серед своїх», тобто психологічно комфортно. Також Е. Еріксоном було встановлено, що ідентичність – це динамічний процес, а не даність, яка супроводжує людину протягом усього її життя. Оскільки ідентичність детермінується соціально-історичними умовами, що постійно змінюються, то змінюється й характер ідентичності, яка у своєму розвитку зазнає й «кризи ідентичності», у результаті яких колишня ідентичність «відмирає», відбувається становлення нових типів ідентичності, які більше відповідають реаліям [1, с. 23].

Також питаннями ідентичності в контексті соціології займалися і Дж. Мід, Ю. Хабермас, Дж. Тернер. Сьогодні прийнято говорити про множинну ідентичність, у якій ви-

діляють гендерний, соціальний, етнічний, професійний, релігійний, політичний та інші аспекти.

Однією з основних ідентичностей є етнічна ідентичність, що являє собою суб'єктивне почуття належності до конкретної етнічної спільноти та її культури, історичного минулого, традицій, відчуття єдності й спільної долі. Індивіди будь-якого суспільства так чи інакше причетні до певної етнічної спільноти, яка визначає їх ставлення до світу, визначає їх у мовному, культурному, релігійному, побутовому аспектах і впливає на все їхнє життя. Етнічна ідентичність – це результат самосвідомості, самовизначення, активного конструювання образу свого етносу. Необхідність етнічної ідентичності пов'язана з бажанням індивіда належати до «своєї» стабільної соціокультурної ніші, яка виконує практично всі функції соціальної ідентичності – захисну, статусну, орієнтаційну, виховну, комунікативну тощо. На відміну від інших видів соціальної ідентичності, етнічна ідентичність ґрунтується на об'єктивних чинниках (місце народження, родинні зв'язки, антропологічні характеристики, генетичні особливості, місце проживання) і залежить від об'єктивних умов життя спільноти: географічне положення, економічна й політична ситуація, зовнішні та внутрішні виклики й загрози. Отже, етнічна ідентифікація є соціально-психологічним процесом, включеним у загальний процес соціалізації, і його результатом є формування особистості як суб'єкта певного національного співтовариства.

Етнічна самосвідомість – це цілісна система уявлень, знань, переконань, які надають індивіду можливість уважати себе членом певної етнічної групи. Установлено, що етнічна самосвідомість дає змогу задовольнити потребу людини належати до соціальної групи, яка має багату самобутню історію й культуру зі стійкою системою цінностей, що, у свою чергу, дає відчуття «вкоріненості» в регіональному соціокультурному просторі. Результатом процесу формування самосвідомості етносу є розуміння своєї самобутності, особливості, своєї ролі в становленні всього регіону, а свій народ сприймається як суб'єкт об'єктивного соціально-історичного процесу. Свідомість належності до конкретного етносу виявляється в засвоєнні системи внутрішніх етнічних норм і цінностей, які регулюють усі сфери життєдіяльності індивіда в соціумі, від економічної взаємодії та способів господарчої взаємодії до побутових аспектів і духовних цінностей.

Самосвідомість етносу в багатонаціональному регіоні, яким є українська Бессарабія, формується протягом історії в силісному полі «своє-чуже», і саме в процесі зіставлення «своєї» й «чужої» культури формуються основні компоненти як етнічної самосвідомості, так і надетнічного, яке являє собою образ рідного краю, включає в себе уявлення про минуле, сьогодення та можливі варіанти майбутнього своєї рідної землі. Якщо в результаті зіставлення образів життя, типів сприйняття дійсності, особливостей ментальності й побутової культури не виявляється принципових суперечностей, то формується толерантне ставлення до сусідських етносів і культур. Але якщо виявляються принципові відмінності, а норми культур суперечать одна іншій, то виникає культурна дистанція між етносами, що може призводити й до міжетнічних конфліктів. У результаті такого зіставлення та взаємодії культур у Бессарабії, яка має тривалу історію і складається природно, формується діалектична єдність як толерантність до іншої культури й навіть почуття причетності, так і дистанційованість від іншої

культури з метою уникнення асиміляції та збереження своєї самобутності. Це сам по собі безцінний, унікальний досвід формування соціальної взаємодії та ідентифікації, який був напрацьований протягом усієї історії регіону. Елементи інших культур, представлених у регіоні, засвоєні певною етнічною спільнотою, при цьому сприймаються як надбання власної локальної культури. А здатність засвоювати елементи сусідньої культури визначає ступінь толерантності етносу, гнучкість і здатність швидко адаптуватися до мінливої соціокультурної ситуації, швидко встановлювати ефективні соціально-економічні зв'язки із сусідами. Уявлення про «свою» територію й етноси, що населяють її, формують стійку регіональну, надетнічну ідентичність, яка відіграє важливу роль у формуванні стійких соціально-політичних і економічних взаємовідносин у регіоні.

Розглянемо особливості міжетнічної соціальної взаємодії й становлення самосвідомості, особливості ідентифікації жителів Бессарабії. Специфіка полягає в тому, що регіон у силу свого географічного положення знаходився на периферії політичних впливів зовнішніх «сильних» держав. Через це регіон в основному являв собою прикордонну територію (фронтір) між великими державно-політичними центрами й імперіями: Римом, Візантією, Османською імперією, Росією. Саме завдяки своїй «периферійності», регіон був відносно автономним і, отже, сприятливим регіоном, який став привабливим для багатьох переселенців як зі Сходу, так і Заходу. Протягом усієї історії Бессарабія ставала притулком для низки найрізноманітніших етносів: скіфів, греків, ногайців, турків, албанців, болгарів, татарів, слов'ян, греків, євреїв, німців, румунів тощо. Цим пояснюється неоднорідність соціокультурного простору та відсутність єдиної домінуючої культурної основи в регіоні. Соціокультурний простір регіону завжди відрізнявся неоднорідністю й багатоманітністю впродовж усієї історії [2, с. 644].

Ці особливості (невеликий зовнішньополітичний вплив і відсутність єдиної культурної основи) визначили характер міжетнічних відносин і соціальної взаємодії в регіоні. Відсутність сильної центральної влади, соціокультурне розмаїття, відсутність домінуючої й стабільної титульної культури призвели до того, що етнічна культура стала відіграти роль соціальної репрезентації – етнічні групи в регіоні диференціювалися залежно від роду діяльності. Наприклад, турки, греки та албанці служили в основному в цивільних і військових адміністраціях, перебували на військовій службі; євреї, вірмени, греки становили групу торговців, лихварів, ремісників; молдавани, німці, болгарини, гагаузи, румуни, росіяни (найчисленніша й строката за етнічним складом соціальна група) займалися землеробством, тваринництвом і рибальським промислом. Ця диференціація за сферами діяльності сприяла конструктивній соціальній взаємодії, основаній на взаємодоповнюваності й взаємообміні.

На віддалі від сильного імперського впливу можна було знайти відносну культурну та професійну незалежність, а зацікавленість Росії в освоєнні родючих земель на півдні імперії сприяла соціокультурному розвитку регіону. Консолідації етносів і розвитку міжетнічної взаємодії сприяла як спільна релігія (православ'я), так і загальні економічні проблеми. Запобіганню конфліктам на етнічному, релігійному, соціальному ґрунті сприяли своєрідні форми соціально-політичного життя й місцевого самоврядування. Комунальний устрій сприяв створенню тут унікального соціального простору, де кожна комуна являла собою мікросвіт із власними культурними традиціями. Відтак більшість етнічних груп у регіоні жили досить відокремлено, кожна з них займала свою економічну нішу та освоювала нові землі, уважаючи їх своїми. Важливою особливістю регіону було те, що жоден із етносів не піддавався асиміляції під тиском титульної нації, оскільки, по-перше, титульної нації в регіоні, по суті, не було; по-друге, усі державно-політичні програми, які реалізовувалися різними державами впродовж історії, стосувалися рівною мірою всіх мешканців краю. В автономних етнічних поселеннях розвивалося самоврядування й самозабезпечення, що визначало їхню досить високу соціально-економічну

ефективність і культурну самодостатність. Це призвело до виникнення етнокультурних анклавів із чіткими соціокультурними кордонами та адміністративними центрами (болгарський – у Болграді, німецький – у Тарутино, гагаузький – у Комраті), що, у свою чергу, надало можливість місцевим мешканцям зберігати рідну мову, традиції, релігію, побутову культуру, етнічну ідентичність, давало змогу необхідною мірою дистанціюватися від національної ідеології титульних держав і зберігати свою самобутність.

Поступово внаслідок розвитку міжетнічної взаємодії та природних асиміляційних процесів соціокультурне середовище стало все більш однорідним. Імовірно, що саме перманентна зміна етнічного складу регіону й особливий економічний статус звели до мінімуму ймовірність міжетнічних конфліктів і сприяли зміцненню соціальної взаємодії в регіоні. Друга половина XIX століття і початок XX століття характеризуються уніфікацією соціально-економічного та культурного життя етносів. Досвід міжетнічної взаємодії й поступове взаємозбагачення, взаємопроникнення культур зумовили формування єдиного соціокультурного простору зі збереженням самобутності більшості етносів. Хоча, як було зазначено вище, кожна етнічна група мала власний господарсько-культурний досвід, але загальна історія і практика конструктивного соціальної взаємодії спричинили формування єдиної регіональної культури. Кожен народ привніс елементи своєї самобутної культури в загальний котел культури регіону. Сформувався й унікальний досвід толерантності та солідарності між представниками різних етносів. З'являється й загальна надетнічна ідентифікація – бессарабець [3, с. 683].

У XX столітті на долю Придунайського краю випадає низка випробувань, пов'язаних із трагічними подіями в Європі: Перша і Друга світові війни, сталінізм, фашизм, румунська окупація. При цьому румунська влада планувала депортацію з регіону болгар і гагаузів. Безліч євреїв, циган, гагаузів, греків загинуло в результаті геноциду. Болгари, греки, албанці, румуни піддавалися дискримінації з боку радянської влади або їх навіть депортували в Сибір, на Урал чи в Казахстан. Політика СРСР щодо етносів регіону була спрямована на масову реідентифікацію – були закриті центри національної культури, усіяло придушувалося прагнення людей до пошуку своєї національної ідентичності, навчання велося тільки російською мовою. Будь-які спроби національного відродження інтерпретувалися як націоналізм і закінчувалися репресіями. Звичайно, це породжувало прагнення людей усіяло приховати свою етнічну належність. Оскільки соціальних інститутів для підтримки й розвитку окремих культур не залишається, відбувається значна асиміляція, яка виявляється, наприклад, у появі подвійної ідентифікації: гагауз-болгарин, молдаван-румун, болгарин-українець. Така транскультурність дає змогу створити більш гнучку, універсальну ідентичність, що має великий запас толерантності до інших культур. А для сучасних умов саме толерантність є політичною необхідністю зберегти ті добросусідські відносини в регіоні, що складалися століттями в умовах постійних соціокультурних трансформацій.

У філософсько-антропологічному аспекті процес ідентифікації, крім географічних, історичних, економічних, соціально-політичних і культурних чинників, пов'язаний безпосередньо з внутрішніми екзистенційними аспектами людського буття, які виражаються в особливостях світогляду, системі цінностей, переконаннях, емоційних переживаннях. Саме ці екзистенційні чинники об'єднують національну спільноту в цілісність, яка й формує почуття ідентичності, що виражається у знанні й повазі своєї історії, своєї національної культури, мови, традицій, розумінні своєї причетності до національних ідей, ідеалів, цілей, цінностей, потреб тощо.

У сучасному суспільстві людина водночас взаємодіє з великою кількістю розрізнених соціальних груп і агентів соціалізації, які пропонують абсолютно різні, суперечливі вимоги, безсистемний масив різномірної інформації, що призводить до дезорієнтації людини, робить її світогляд фрагментованим, суперечливим, що може навіть зумовити втрату ціннісних орієнтирів. Природно, що така ситуація викликає

почуття відчуженості, безпорадності, самотності й людина прагне знайти втрачений внутрішній мир і стабільність шляхом звернення до своїх коренів, тих етнічних цінностей, які були сформовані предками протягом історії та відображають глибинні прагнення певного етносу і його «вкоріненість» у буття [4, с. 168]. Чим більше стає розрив між можливостями людини освоювати інформацію, що надходить, і органічно інтегрувати її у свій світогляд і складність, хаотичність й відчуженість інформаційного середовища, у якій доводиться жити людині, тим більше зростає потреба в пошуку своєї етнічної ідентичності, розвитку етнічного компонента самосвідомості, яке виражається, як уже було зазначено раніше, у формуванні почуття належності до свого народу, свого коріння, відродженні традиційних моральних цінностей, традицій, моделей поведінки, мови.

Одним із найважливіших чинників становлення особистості є етнічна та національно-культурна ідентифікація. Це і є той механізм, який забезпечує формування тієї аксіологічної бази, без якої складно увітати гармонійно розвинену особистість. Утрата ідентичності неминуче призводить до розпаду системи цінностей, аномії, яка в кінцевому підсумку зумовлює й розпад суспільства.

Література

1. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : [монографія] / М.А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
2. Киссе А.И. Межэтнические связи и опыт взаимоотношений / А.И. Киссе, С.В. Коч // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. Книга для чтения / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. – Одесса : PostScriptUm. – СМІЛ, 2014. – С. 637–660.
3. Киссе А.И. Практика межэтнических взаимодействий / А.И. Киссе, С.В. Коч // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. Книга для чтения / ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. – Одесса : PostScriptUm. – СМІЛ, 2014. – С. 661–685.
4. Цимбал Т. Людина у пошуках ґрунту : [монографія] / Т. Цимбал. – К. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – 284 с.
5. Верховцева І.Г. Етноконфесійні аспекти формування регіональної ідентичності населення Українського Подунав'я / І.Г. Верховцева // Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: збірник наукових праць. – Ч. 1. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Дала, 2011. – С. 148–151.
6. Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії / М. Кирчанів // Регіональна історія України : збірник наукових статей. – Вип. 1. – К., 2007. – С. 79–88.

Анотація

Запорожченко О. В. Соціокультурні аспекти соціальної взаємодії й ідентифікації в мультикультурному регіоні. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню особливостей міжетнічного соціальної взаємодії й формування ідентичності в багатонаціональному регіоні. Останнім часом активізувався пошук людьми своєї ідентичності, що робить цю проблему актуальною. Коротко розглядаються становлення сучасного поняття ідентичності, об'єктивні соціально-історичні чинники, які мають істотний вплив на формування різних типів ідентичності, називаються й суб'єктивні соціально-психологічні чинники ідентичності. Особливу увагу приділено етнічній ідентичності, яка відображає відчуття належності до певної етнічної групи. Етнічна ідентифікація розуміється як суттєвий чинник розвитку в багатонаціональному регіоні, оскільки вона визначає особливості соціальної взаємодії між представниками різних етносів, можливості й формат спільної економічної та господарської діяльності, ступінь співробітництва, спілкування, толерантності тощо. Розглядається взаємодія кількох ідентичностей, що характерно для багатонаціонального регіону: етнічної, надетнічної й національної, показано структурні елементи національної ідентичності. Особливості формування регіональної ідентичності показано на прикладі Бессарабії (регіон на півдні України), для якої

характерні багатонаціональний склад, взаємодія безлічі багатьох традиціями етнічних культур. Також розглядаються особливості міжетнічної взаємодії жителів регіону протягом історії, що дає змогу зрозуміти особливості формування регіональної ідентичності, феномен подвійної етнічної ідентичності, характерний для Бессарабії.

Ключові слова: етнос, соціальна взаємодія, ідентичність, ідентифікація, етнічна ідентичність, регіональна ідентичність, самосвідомість, ментальність, асиміляція.

Аннотация

Запорожченко А. В. Социокультурные аспекты социального взаимодействия и идентификации в мультикультурном регионе. – Статья.

Статья посвящена изучению особенностей межэтнического социального взаимодействия и формирования идентичности в многонациональном регионе. В последнее время активизировался поиск людьми своей идентичности, что делает данную проблему актуальной. Кратко рассматриваются становление современного понятия идентичности, объективные социально-исторические факторы, которые оказывают существенное влияние на формирование различных типов идентичности, называются и субъективные социально-психологические факторы идентичности. Особое внимание уделено этнической идентичности, которая отражает ощущение принадлежности к определённой этнической группе. Этническая идентификация понимается как существенный фактор развития в многонациональном регионе, поскольку она определяет особенности социального взаимодействия между представителями различных этносов, возможности и формат совместной экономической и хозяйственной деятельности, степень сотрудничества, общения, толерантности и т. д. Рассматривается взаимодействие нескольких идентичностей, что характерно для многонационального региона: этнической, надэтнической и национальной, указаны структурные элементы национальной идентичности. Особенности формирования региональной идентичности показаны на примере Бессарабии (регион на юге Украины), для которой характерны многонациональный состав, взаимодействие множества богатых традициями этнических культур. Также рассматриваются особенности межэтнического взаимодействия жителей региона на протяжении истории, что позволяет понять особенности формирования региональной идентичности, феномен двойной этнической идентичности, характерный для Бессарабии.

Ключевые слова: этнос, социальное взаимодействие, идентичность, идентификация, этническая идентичность, региональная идентичность, самосознание, ментальность, ассимиляция.

Summary

Zaporozhtcheinko O. V. Socio-cultural aspects of social interaction and identity in a multicultural region. – Article.

The article examines the characteristics of inter-ethnic social interaction and the formation of identity in a multicultural region. People's search of their identity has increased recently, which makes the issue relevant. The article briefly describes the formation of the modern concept of identity, the objective socio-historical factors that have a significant influence on the forming of various types of identity; the article also mentions subjective and socio-psychological factors of identity. Special attention is paid to the ethnic identity that reflects the sense of belonging to a particular ethnic group. Ethnic identity is understood as a significant factor in the development of a multicultural region, because it determines the characteristics of social interaction between members of different ethnic groups, the opportunities and the type of common economic and business activities, the degree of cooperation, dialogue, tolerance, etc. The article studies the interaction of multiple identities, ethnic, national and supra-ethnic, which is typical of multinational region, and also, gives the structural elements of national identity. The peculiarities of the regional identity forming are shown by the example of Bessarabia (a region in the south of Ukraine), which is characterized by multi-ethnic structure, interaction of many ethnic cultures, being rich of traditions. Also, the article examines the phenomenon of double ethnic identity, typical of Bessarabia.

Key words: ethnicity, social interaction, identity, ethnic identity, regional identity, self-consciousness, mentality, assimilation.